

УДК 93/94(4/9)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.29>

ПОРІВНЯННЯ ПЕРШИХ ПРЕЗИДЕНТІВ ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ ПІСЛЯ «ОКСАМИТОВОГО РОЗЛУЧЕННЯ»: ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

Хомич Андрій,

аспірант кафедри історії і культури України
та спеціальних історичних дисциплін
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0009-0003-6794-6888

У статті аналізується життєвий шлях двох перших президентів Чеської й Словацької Республік – В. Гавела та М. Ковача. За допомогою просопографічного, а також порівняльного методів автор здійснив аналіз діяльності двох перших майбутніх президентів Чеської й Словацької Республік. Вагомим є принцип історизму, зокрема умови становлення обох майбутніх президентів як особистостей і фахівців у своїх сферах протягом післявоєнного окупаційного радянського режиму на території Чехословаччини. Зазначається, що діяльність окупаційної радянської адміністрації, особливо після введення військ у Чехословаччину 1968 р., ще більше спонукала, а не зменшувала політизацію суспільних настроїв, активним виразником яких був В. Гавел у Празі, а пізніше й М. Ковач у Братиславі. Творча діяльність у сфері драматургії В. Гавела все більше набувала політичного характеру, зокрема після подій 1968 р. у Празі. Його підпільна боротьба з окупаційною радянською владою мала більш радикальний і відвертий характер після зазначених революційних подій, за що він згодом зазнав покарання у вигляді п'ятирічного терміну позбавлення волі. Після «Оксамитової революції» 1989 р. В. Гавел був обраний президентом спільної Чеської й Словацької Федеративної Республіки, а після їх розподілів – двічі поспіль став першим Президентом Чеської Республіки (1993–2003 рр.). М. Ковач, будучи фаховим банкіром і викладачем, після виборів до парламенту в 1992 р. був обраний головою Федеральних зборів, а вже наступного року (після розподілу однієї держави на дві) – президентом Словацької Республіки (1993–1998 рр.). Обрані перші президенти Чеської (В. Гавел) і Словацької (М. Ковач) Республік взяли курс на побудову суверенних демократичних республік із ринковими економіками та із зовнішнім політичним курсом у бік ЄС і НАТО.

Ключові слова: президент, парламент, революція, лідер, республіка.

Khomych Andrii. Comparison of the first presidents of the Czech Republic and Slovakia after the “Velvet Divorce”: a prosopographical analysis

This article analyzes the life path of the first two presidents of the Czech and Slovak Republics – V. Havel and M. Kovacs. With the help of prosopographic, as well as comparative methods, the author analyzed the activities of the first two future presidents of the Czech and Slovak Republics. In this article, the principle of historicism is significant, in particular, the conditions for the formation of both future presidents as personalities and specialists in their fields during the post-war occupation Soviet regime on the territory of Czechoslovakia. The article notes that the activities of the occupying Soviet administration, especially after the introduction of troops into Czechoslovakia in 1968, further encouraged, rather than reduced, the politicization of public sentiments, of which V. Havel was an active exponent in Prague, and later M. Kovács in Bratislava. V. Havel's creative activity in the field of dramaturgy increasingly acquired a political character, in particular after the events of 1968 in Prague. His underground struggle against the occupying Soviet authorities was more radical and frank after these revolutionary events, for which he was subsequently sentenced to five years in prison. After the “Velvet Revolution” of 1989, V. Havel was elected president of the joint Czech and Slovak Federal Republics, and after their divisions, he became the first President of the Czech Republic twice in a row (1993–2003). M. Kováč, being a professional banker and lecturer, was elected Chairman of the Federal Assembly after the parliamentary elections in 1992. The following year (after the division of one state into two), he became the President of the Slovak Republic (1993–1998). The first elected presidents of the Czech Republic (V. Havel) and the Slovak Republic (M. Kováč) took a course towards building sovereign democratic republics with market economies and an external political orientation towards the EU and NATO.

Key words: president, parliament, revolution, leader, republic.

Постановка проблеми. Безсумнівним є той факт, що державотворчий процес здійснюють політичні еліти й лідери, котрі мають підтримку виборців, а також необхідний для цього ресурс, і ті, які не бояться брати на себе відповідальність за ухвалення необхідних для країни рішень. Кожна країна на певному історичному відтинку часу мала своїх політичних лідерів, які вели свій народ у необхідному напрямку. В умовах представницької демократії такі лідери повинні мати як легітимний, так і легальний статус, тобто вони мають визнання й підтримку з боку виборців, а також особливий статус і специфічну діяльність у політичній сфері, що узгоджується чинною законодавчою базою. Здебільшого такими

політичними лідерами в новітній історії є президенти, інститут яких запозичувався ще з американської державотворчої практики.

Не стала винятком у цьому й Чехословаччина (офіційна назва протягом 1989–1992 рр. – «Чесько-Словацька Федеративна Республіка»), яка на чолі зі своїм лідером-дисидентом Вацлавом Гавелом стала вільною від впливу СРСР унаслідок так званої «Оксамитової революції» 1989 р. Це спільне федеративне державне утворення чехів і словаків після здобуття незалежності проіснувало до 1 січня 1993 року, адже 17 липня 1992 р. парламент Словаччини ухвалив декларацію про незалежність Словацької Республіки. Отже, з початком 1993 р. Чеська й Словацька Республіки стали окремими незалежними державами, яких став поєднувати спільний кордон і довга історія. Як кожна суверенна держава, Чехія й Словаччина пішли власними шляхами свого політичного й економічного розвитку, створивши власні інститути влади, зокрема інститут президентства, який закладений в ухвалених парламентами конституціях, що в день офіційного «оксамитового розлучення» (1 січня 1993 р.) набули чинності. Саме перші новообрані президенти Чеської (В. Гавел) і Словацької (М. Ковач) Республік після «оксамитового розлучення» здійснювали державотворчий процес у своїх суверенних країнах, який спирався як на поточні процеси, так і на вже минулі, у яких активно діяли два політичні лідери цих нових держав.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз особливостей становлення перших президентів Чеської та Словацької Республік через призму просопографії й компаративізму, що впливало на процес ухвалення політичних рішень на відповідному рівні у двох державах.

Виклад основного матеріалу. Після мирного відокремлення («по-оксамитовому» – з боку як чехів, так і словаків) Словаччини від спільної чехословацької федеративної держави в окремій Чехії й надалі залишався президентом чинний Голова держави – Вацлав Гавел, який керував спільною державою з 1989 по 1992 рр., а потім самостійною Чехією протягом усього першого десятиліття (1993–2003 рр.). Варто також зазначити, що Вацлав Гавел у 1989 р. став першим демократично обраним президентом серед усіх семи країн «Варшавського договору» після виходу країн зазначеного блоку з-під впливу СРСР [1]. Отже, його особистий внесок у розбудову як демократичної Чесько-Словацької Федеративної Республіки протягом 1989–1992 рр., а з 1993 р. і протягом усього наступного (першого десятиліття) періоду для самостійної Чеської Республіки важко переоцінити. Це дає підстави вважати, що, будучи тричі поспіль обраним президентом (перший раз – в умовах спільної федерації чехів і словаків), а потім двічі за самостійної Чехії, Вацлав Гавел як непересічна особистість мав низку особистих якостей, які виокремлюють його з-поміж інших. Саме низка особистих рис В. Гавела уможливила набуття ним найвищої посади в цій державі, сприяла значному державотворчому процесу, а також поступу в бік демократії та ринкової економіки. Очевидно, що ці якості були набуті й загартовані протягом усього його життя, передусім в умовах боротьби з радянським режимом на території тодішньої Чехословаччини. З огляду на те що посада президента надалі зберігалася і її продовжував займати чинний Глава держави В. Гавел, самостійна Чехія (уже без Словаччини) з 1 січня 1993 р. мала виключно свою Конституцію з чітко визначеним відповідним статусом і повноваженнями найвищої інституції – Президента Чеської Республіки. Так, згідно із цією Конституцією, Президент Чеської Республіки обирається прямими виборами на основі загального, рівного і прямого виборчого права, діє п'ять років і є главою держави, а також призначає та звільняє з посади Прем'єр-міністра й інших членів уряду, має низку інших повноважень згідно з Конституцією й законами [6].

Щодо Словаччини, то як уже зазначено вище, вона з початку 1993 р. стала незалежною державою, а відтак створила власну політичну систему, закладену в новій Конституції країни ще в період «оксамитового розлучення» з чехами – 1 жовтня 1992 р., набула чинності вже з набуттям самостійності (1 січня 1993 р.). Саме згідно із цією Конституцією, у Словацькій Республіці створена посада Президента. Згідно з нею, Президент є Головою Республіки, який обирається громадянами прямими виборами в умовах таємного голосування строком на п'ять років і має повноваження призначати і звільняти голову й інших членів уряду, а також є головнокомандувачем Збройних сил і має низку інших повноважень, передбачених Конституцією та законами Словацької Республіки [5]. 15 лютого 1993 р. Президентом Словацької Республіки було обрано Міхала Ковача, інавгурація якого відбулася 2 березня [7], котрий перебував на цій посаді лише один строк – до наступних президентських виборів і відповідної інавгурації нового Голови Республіки (тобто до 2 березня 1998 р.).

З огляду на особливість узятого на озброєння методу, варто зазначити, що *просопографія* (від грец. Πρόσωπον – обличчя, особа та γράφω – пишу) – «спеціальна історична дисципліна, що вивчає весь комплекс джерел біографічного й іншого особистісного характеру, а саме: зовнішність, індивідуальні риси та якості, соціальне й етнічне походження, родинні зв'язки, кар'єру, різноманітні життєві обставини тощо з метою створення портретів окремих осіб чи груп, об'єднаних за певними спільними критеріями,

для реконструкції минулого як історії людей» [9]. Отже, за допомогою методу просопографії можна більш конкретно зрозуміти становлення особистостей, а також мотивів діяльності суб'єктів історичного процесу, у цьому випадку політичних лідерів, зокрема першого Президента Чеської Республіки Вацлава Гавела й першого Президента Словацької Республіки Міхала Ковача після 1 січня 1993 року, адже їхня діяльність на цих найвищих посадах сприяла поступу цих двох сусідніх незалежних держав у бік демократії та ринкової економіки в умовах транзиту.

Перший Президент Чеської Республіки Вацлав Гавел народився 1936 р., виріс у відомій празькій інтелектуальній родині, яка займалася підприємницькою діяльністю. Отже, суспільно-політичні й соціально-економічні процеси та їх обговорення як у міжвоєнний, так і післявоєнний період не оминали увагою в родинному колі, до якого долучався молодий Вацлав. Шкільні роки припали на післявоєнний період, за якого Чехословаччина перебувала в умовах радянського впливу. Через радянське панування, яке не поділяло «буржуазного» походження Вацлава, його шлях до подальшої освіти був суттєво ускладнений, а тому він у 1950 р. змушений був вступити до хімічної лабораторії на посаду лаборанта, проте паралельно навчався у вечірній гімназії в Празі [4]. У 1954 р. спробував навчатися на економічному факультеті Чеського технологічного університету в Празі, проте це протривало лише два роки, адже він його покинув, оскільки був схильним до гуманітарних наук, на які радянська влада не допускала. Наступного року Гавел став літературним критиком, що принесло йому відомість у цих колах. Потім були два роки в армійській службі, після якої він спробував себе в театральному мистецтві (від техніки аж до драматурга). Перша його театральна п'єса («Святкування в садочку») поставлена 1963 р., через рік уже виставлялася в Західному Берліні. Попри це, його твори в Чехословаччині були під забороною, він не міг виїхати зі своєї країни, особливо після вистави «Меморандум» 1968 р., у США. Паралельно з театральною діяльністю Вацлав Гавел у 1965 р. став членом редакції газети «Тварж» («Обличчя»). Події «Празької весни» в Чехословаччині в серпні 1968 р. В. Гавел зустрів як активний противник радянського режиму (дисидент), здійснюючи опір московському пануванню, зокрема через виступи по радіо «Вільна Чехословаччина». Після поразки антирадянського повстання Гавел змушений був покинути театр і влаштуватися працівником на пивоварню в Трутнові. Попри це, Вацлав і надалі продовжував писати сценарії до п'єс, зокрема в цей час написано о «Аудиторію» і «Ванек», які поширювалися по всій країні у формі забороненого самвидаву. Це ще більше занурило його у форму політичної боротьби проти чинного радянського режиму, за що й був неодноразово переслідуваний каральними органами, зокрема тричі перебував у місцях позбавлення волі (з 1979 по 1983 рр.) [4]. У 1977 р. Гавел став одним із засновників підпільного руху «Хартія-77», що об'єднував чеських правозахисників, котрі боролися з беззаконням радянської влади на території Чехословаччини. Продовжуючи свою творчу діяльність, В. Гавел написав одну з найбільш відомих праць – політичне есе «Сила безсилля» (1978 р.), яке стало своєрідним заклик до роздумів його співгромадян щодо того, чому і як вони стали окупованими з боку Радянського Союзу та як останній здійснює владу в Чехословаччині. Очевидно, що влада не могла проігнорувати цей твір, що набув масового поширення й приніс ще більшу славу його авторові, а відтак це мало свої наслідки: з одного боку, це стало причиною ув'язнення В. Гавела, а з іншого – підносило національний дух чехів і словаків для майбутньої боротьби за звільнення від чужоземного радянського панування. Вацлав Гавел під час «Оксамитової революції» 1989 р. став не лише одним із її учасників, а й співорганізаторів, оскільки на собі відчув «переваги» радянського панування в Чехословаччині протягом усього післявоєнного періоду. Після перемоги революції В. Гавел 29 грудня 1989 р. був обраний Федеральними зборами від Громадянського форуму як тимчасовий президент Чесько-Словацької Федеративної Республіки, а вже 5 липня 1990 р. його було переобрано новим скликанням парламенту на цій посаді на наступні два роки [3, с. 86–87]. Варто зазначити, що під час другого терміну (з 5 липня 1990 р. по 21 січня 1993 р.) В. Гавел не підтримував розподілу єдиної держави на дві (Чеську і Словацьку республіки), особливо стосовно майбутнього конституційного устрою держави [2], проте парламентські вибори в червні 1992 р. сприяли обранню політичних еліт у Празі й Братиславі, які не були прихильниками подальшої спільної держави (особливо в Словаччині). Окрім того, урахувуючи особливості тодішньої форми державного правління (парламентської республіки), після президентських виборів 3 липня 1992 р. В. Гавел не отримав необхідної кількості голосів, щоб стати президентом, проте він і надалі ним залишався. 20 липня 1992 р. В. Гавел подав у відставку з посади Президента Чеської та Словацької Федеративної Республіки через те, що він далі не може виконувати свої зобов'язання, що випливають з оголошеної ним присяги на вірність спільній Федеративній Республіці чехів і словаків, а саме через її «суперечність конституції, переконанням і совісті» [2]. Проте вже в середині листопада 1992 р. він підтвердив, що буде балотуватися на посаду Президента Республіки. У зв'язку з цим чотири парламентські групи правлячої коаліції 18 січня 1993 р. подали його кандидатуру на найвищу посаду

в державі, а нижня палата парламенту – Палата депутатів – 26 січня 1993 р. обрала його першим Президентом незалежної Чеської Республіки [2], яким він залишався два строки поспіль (вдруге був переобраний у січні 1998 р. – до січня 2003 р.).

Отже, Вацлав Гавел в умовах радянського панування змушений був боротися всіма доступними йому засобами й методами (передусім латентними та підпільними) з окупаційною радянською владою на території Чехословаччини, маючи для цього особисті підстави: його заможна підприємницька родина жила в умовах постійного обвинувачення в «буржуазності» з відповідними для неї й самого Вацлава наслідками (для останнього це проявилось в неможливості навчатися на бажаних для нього гуманітарних спеціальностях і здобути відповідний фах, а також працювати в своїй країні для її і свого блага). Отже, радянська система сама ж своєю політикою денаціоналізації «створювала» дисидентів, які мали місцеве походження, передусім серед інтелігенції та фінансово-промислових кіл, представником яких і був В. Гавел. Його боротьба проти радянської влади, яка проявлялася у формі творчості (драматургії), мала не лише культурний, а й політичний зміст, за що її автор тричі перебував в ув'язненні протягом п'яти років. Така жертва задля блага своєї батьківщини не залишилася непоміченою серед політичних еліт і народу в умовах звільнення країни від радянської влади під час «Оксамитової революції», унаслідок якої В. Гавел став тимчасовим, а наступного року повноправним Президентом Чесько-Словацької Федеративної Республіки. Після розділення єдиної держави на дві (1993 р.) – Чеську й Словацьку Республіки, В. Гавел протягом двох строків обирався Президентом Чеської Республіки, здійснюючи державотворчі процеси в умовах курсу, взятого на демократію та ринкову економіку.

Словаччина ж після відділення від спільної з Чехією держави 1 січня 1993 р. провела свої перші президентські вибори, за результатами яких 2 березня 1993 р. Главою незалежної держави став Міхал Ковач, який до цієї посади очолював парламент (Федеральні збори) спільної з чехами держави. М. Ковач народився в селі Губиша в Словаччині 1930 р. Після навчання в школі він вступив і закінчив Академію бізнесу, а згодом й Економічний університет. Через рік перебування на посаді асистента в Економічному університеті у Братиславі він вступив на службу до Регіонального інституту ŠBČS. Далі аж до «Оксамитової революції» М. Ковач працював у банківській сфері (1956–1989 рік). У цей період займався також і викладацькою діяльністю, зокрема з 1965–1966 рр. читав лекції в банківській школі на Кубі. Протягом 1967–1969 рр. працював заступником Živnostenská banka в Лондоні. У 1969 р., після окупації радянськими військами Чехословаччини, у результаті якої відбулося придушення «Празької весни» (1968 р.), М. Ковач через підтримку протестувальників був відкликаний із Лондона й у 1970 р. переведений у братиславське відділення лондонського банку на посаду звичайного банківського працівника [7]. З 1978 р. по 1989 р. М. Ковач працював штатним науковим співробітником Науково-дослідного інституту фінансів і кредиту, пізніше в Центральному інституті народногосподарських досліджень. Там він займався проблемами грошово-кредитної політики й банківської діяльності. З 1987 р. працював за сумісництвом викладачем факультету цивільного будівництва Словацького технологічного університету на кафедрі економіки та фінансів [7]. Після «Оксамитової революції», у грудні 1989 року, М. Ковача обрано міністром фінансів Словацької Республіки в уряді «Національного взаєморозуміння». На перших вільних виборах у червні 1990 р. як кандидат від «Громадської партії проти насильства» в Східнославацькому регіоні він був обраний членом Федеральних зборів до Палати депутатів на дворічний термін, а також призначений міністром фінансів Словацької Республіки. Діяльність у першому демократично встановленому уряді він завершив самостійно в травні 1991 р. На початку 1991 р. М. Ковач був одним із засновників Руху за демократичну Словаччину [8]. На парламентських виборах 1992 р. М. Ковач був переобраний членом Палати народів Федеральних зборів від Східної Словаччини. На першій сесії Федеральних зборів (26 червня 1992 р.) М. Ковача обрано головою Федеральних зборів Чеської та Словацької Федеративної Республіки. Він обіймав цю посаду до 31 грудня 1992 р., тобто до розпаду Чеської та Словацької Федеративної Республіки. 15 лютого 1993 р. М. Ковач був обраний Президентом Словацької Республіки, а 2 березня 1993 р. урочисто вступив на посаду Президента Словацької Республіки, на якій перебував п'ятирічний термін (до 2 березня 1998 р.) [7]. У зв'язку з протистоянням із досить впливовим словацьким політиком – прем'єр-міністром В. Мечіаром, В. Ковач відмовився від подальшої боротьби за владу на наступних виборах і заснував особистий Фонд (1998 р.), а також брав участь у Фонді Вацлава Гавела [8].

Отже, М. Ковач, будучи фаховим економістом, передусім у банківській справі, зміг побудувати собі успішну кар'єру в політиці Словаччини після «Оксамитової революції» за своїм фахом, а невдовзі й на посаді очільника федерального парламенту. Ця висока посада, а також його боротьба за демократичну Словаччину сприяли тому, що М. Ковача було обрано першим Президентом Словацької Республіки, яку він займав один строк (1993–1998 рр.).

Висновки. Таким чином, використовуючи різноманітну джерельну біографічну базу (зокрема чеську й словацьку) двох відомих політичних діячів-державників, які були першими президентами Чеської та Словацької Республік (В. Гавела і М. Ковача) після «Оксамитового розлучення» (1993 р.), за методом просопографії, варто відзначити те, що обидва лідери, відчувши на собі в дитячому віці всю трагедію Другої світової війни (окупацію з боку нацистського й радянського режимів) і в післявоєнний період, намагалися реалізувати себе у творчій і підприємницькій сферах. Попри це, радянська окупаційна влада в Чехословаччині, особливо після придушення повстання «Празької весни» 1968 р., проводила низку репресивних заходів, під які потрапили обидва майбутні президенти, оскільки вони не були осторонь цих революційних подій. Недопущення до бажаної роботи у сфері культури В. Гавела, унеможливлення виїзду з театральними виставами за межі республіки з боку радянського керівництва, а також переведення з вагової посади лондонського банку на пересічну в братиславський для М. Ковача сприяли тому, що обидва майбутні лідери більше переходили в опозиційність у формі латентного дисидентства, що уможливило після «Оксамитової революції» зайняти політичні посади спочатку у спільній державі, а з 1993 р. – у кожного окремо – на посадах президента. Знання кожного у своїй справі (творчій у Гавела й фінансово-банківській у Ковача), стійкість і наполегливість в умовах боротьби (зокрема політичної) сприяли успішності здійснення ними реформ у незалежній Чеській і Словацькій Республіках з 1993 р. При такій схожості в біографіях обох лідерів варто відмітити також і певні відмінності, адже хоч і заможна, проте зацькована радянською системою родина Гавелів (через її «буржуазність») не мала можливості успішного майбутнього за окупаційного режиму, тому молодому Вацлаву необхідно було самотужки боротися як за власне життя, так і за свою країну (за останню він відбув п'ять років ув'язнення). На відміну від В. Гавела, М. Ковач не перебував у підпільній боротьбі з радянською владою, а займався банківською і викладацькою справою (як на батьківщині, так і поза нею), проте революційні події 1968 і 1989 рр. вплинули на піднесення його патріотичної позиції та спонукали його до подальшої діяльності не лише в економічній, а й у політичній площині.

Література:

1. Вацлав Гавел. Книгарня Президента Чеської Республіки. URL: www.vaclavhavel.cz/cs/vaclav-havel/zivotopis.
2. Вацлав Гавел. Празький Град. URL: www.hrad.cz/cs/prezident-cr/prezidenti-v-minulosti/vaclav-havel.
3. Віднянський С.В. Україна в міжнародних відносинах. *Енциклопедичний словник-довідник*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. Вип. 5 «Біографічна частина: А-М» / відп. ред. М.М. Варварцев. 331 с. С. 86–87.
4. Гавел Вацлав. Зарубіжні письменники: енциклопедичний довідник. URL: Zarubizhni_pysmennyky_entsyklopedychnyi_dovidnyk.
5. Конституція Словацької Республіки від 01.10.1992. URL: www.slov-lex.sk/documents/10184/493489/460_1992_1.pdf/716c7f51-7b5b-416f-9fbc-f09b4dcb2127.
6. Конституція Чеської Республіки від 01.01.1993. URL: www.psp.cz/docs/laws/constitution.html.
7. Міхал Ковач. Біографія. Колишні Президенти Словацької Республіки. URL: www.prezident.sk/michal-kovac.
8. Помер Міхал Ковач, перший президент незалежної Словаччини. Телепередачі. URL: www.teraz.sk/slovensko/prvy-slovensky-prezident-michal-kovac/221250-clanok.html.
9. Томазов В.В. Просопографія. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Prosopohrafiia>.